

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№30
(19220)

2019 чылдың
март 21
четверг

Хүннүң үнери — 06:30
Ажары — 18:44
Хүн дурту — 12:14

Садар өртээ хостуг 12+

Хүннүң медээлери

«АЛДЫН ДҮК» МӨӨРЕЙИ

Республиканың Экономика яамы-
дын дүк» деп республика чергелиг
ни 2019 чылдың март 11-ден сен-
0-ге чедир эрттиреринин дүрүмүн
ип кылган. Мөөрейге күзелдиг ус-
даараныкчылар, эгелеп чоруур
профессионал дизайнерлер,
ерлер, бот-тывынгыр авторлар
шевер кижилер алгы-кештен
ажылдарын кириштирип болур.
нал уурлар», «Кожуунун таныш-
», «Амгы үе», «Этнокультураның
ирлери», «Улусчу сцена хеви»,
р модазы», «Национал бөрт»,
иник бөрт», «Аксессуарлар азы
мелде чүүлдер болгаш суй белек
иязы» деп номинацияларынга
ика чергелиг мөөрейниң тиилек-
илеридир. 2019 чылда эгелзэн
еспублика төлөвилелинин бот-
ы-биле «Алгы-кеш эттээриниң
аңгай мини-комплекси» деп
ияны база мөөрейге кириген.

АЙЫЛ ЧОК ЧОРУК АЙЫ

Чылдың март 15-тен апрель
едир уругларның айыыл чок
айын чарлаан. Ооң кол сорул-
а Республиканың девискээринде
илерниң амыдырал-чуртталга-
ыл чок байдалдарны хандырып,
пзэннерниң хайгаарал чогулга
м-чурум үрээшкннеринге удур
тика ажилдарын күштелдирери
йыыл чок чоруктуң айында би-
ларның орук-транспорт айыыл
га берттинип-кемдээрин, назы
нер ортузунда корум-чурум
нерин болгаш хайгаарал чок
ларга хамаарыштыр каржы-
чорукту болдурбас, суглар-хем-
гларның айыыл чок чоруунуң,
ти шын ажыглаарының, назы
ерниң амы-хууда медээлерин
рының болгаш террорга база
ругланыышкынныг хемчеглерни

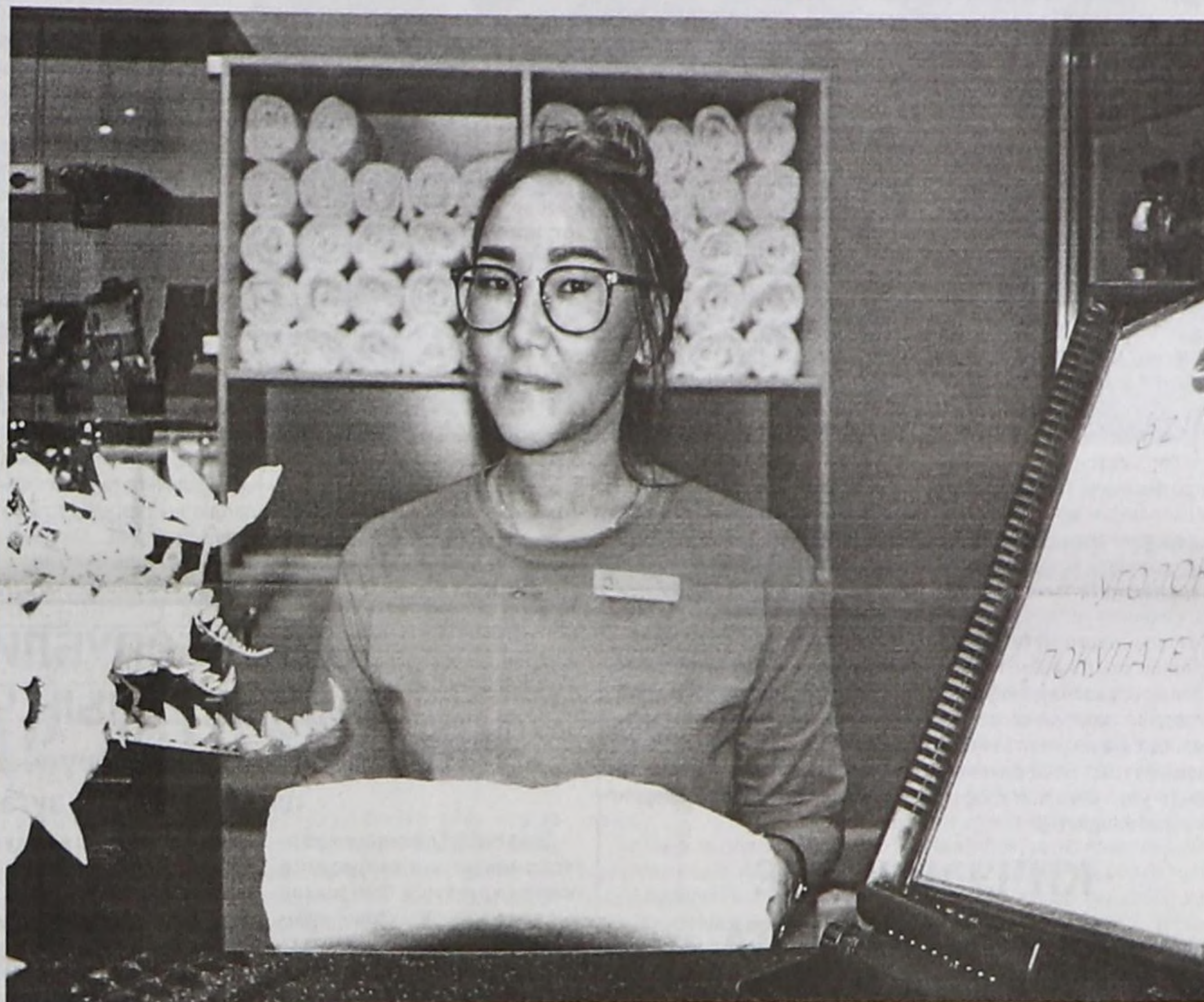
ЧАШТАРГА УТ КУХНЯЗЫ

Республикада хар-назы аайы-
а чигелделиг уругларга про-
хандырылгасын чорудар сүт
деп адаар бүдүрүлгени ажы-
ухнязы — амгы үениң дериг-хе-
ри-биле чепсегленген, уруглар
рыг-силиг байдалда белет-
кап база үлеп турар аъш-чем
зинге санадыр. Чурттакчы чонга
ру-биле сүт кухнязының үлелге
рын хоорайның азы районнуң
ы черлеринге тургузар. Тыва
каның Экономика яамызы Кы-
йга сүт кухнязын аядар дээш,
аш ортумак сайгарлыкчы чорук
периниң шилилдезин чорудуп
риг-херекселдин ортумак өртээ
рубль болур.

а Республиканың экономика
яамызының медээлери.

Өскелерге үлегер-чижек

ЭКИ ЧУРТТАЛГА ЧҮГЛЕ БОТТАН ХАМААРЖЫР

Республикада хөй ажы-төлдүг амы-
дыралчы өг-бүлелерниң саны хөй. Бо
үндүрүлгедө Турсуновтарның интер-
националчы аныяк өг-бүлезин номчук-
чуларга таныштырар-дыр бис. Өгнүң
кыс ээзи Аурика Кызылда «AZIMUT
Отель Кызыл» аалчылар бажыңында
«Zaffiro» СПА төптүң администратору
болуп ажилдап турар.

Аурика чаш турда ада-иези хараа-
лаан чок болган. Төрзэн чери — Кур-Чер
суур. Кырган ада-иези, кады төрзэн
улузу-даа чок. Ол эгезинде чаштар
бажыңыңа, улаштыр школа-интер-
натка өскөн. Кызылдың мэриязы өскүс
кыска хөй-ниити чуртталга бажыңыңа
бир өрзэлди берген. Амыдыралчы кыс
Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу
техникумунга маркетинг мергежилди
чедип алгаш, «Спортланд» садыныңа
ажылдай берген. Ооң ээлери Айдың биле
Галина Монгуштарның кезээде деткип
чораанын Аурика чылы-биле сактып
чоруур. Амыдыралчы кыс ажилдавы-
шаан, бот-өөредилге-биле Сибирьниң
хереглекчилер кооперациязының уни-
верситетинге дээди эртемни (бухгалтер)
чедип алган.

Аурика Турсуновага өг-бүлези де-
легейде эң эргим. Ол дээрже ынак эжи,
ажы-төлү... «Өөм ээзи Дальмурат-биле
киноларда дег садыга ажилдап тургаш

таныжып алган мен. Ынчан куртка садып
алган кижжи. Кады чурттаанывыстан бээр
5 чыл ашкан. Дальмураттың энерел
сеткилдиг ачазы Арипжан Курбанович
ада-иемни солаан эргим кижим. Кырган-
ачазы уйнуктарын эмин эрттир чассыдар.
Ооң ачызында ада-иениң ынакшылын
болгаш эргеледин билген мен. Арипжан
Курбановичиниң деткимчези эвес болза,
биске хөй ажы-төлдүг аныяк өг-бүлеге
амыдырал-чурттаары берге турган. Өөм
ээзи уйгур омактыг. Кызылда 55-ки тускай
мото-адыгы (даг) бригадасында шериг-
жи. Ол мени кезээде деткип, сагыш човап
чоруур. Дальмурат-биле чаа таныжып
турган үевисте мээң хөй санныг эш-
өөрүмнүң аразында кандыг-даа омак-сөөк
кижи барын магадаар кижжи. Чүге дизе бис
хөй националдыг республикада чурттап
турар болгай бис. Черле ынчаш эки киж-
биле чүге эдеришпес деп.

Чаштар бажыңыңдан тура кады өскөн
төрзэн угбам «бурганнай» бээрже, меңээ
улуг чидириг болган. Ынчан өскүс арткан
дөрт дуңмаларымны азырап алдым. Амгы
үеде 6 уруглуг бис. Улуу Саин-Белек 18
харлыг. Кызылдың 14 дугаар школазының
10-гу классчызы. Гилена Кызылдың
8 дугаар школазында сески класста,
Ангелина бешки класста, Давид ийги
класста өөренип турар. Хеймерлери
Евгения биле Дильшат уруглар садында.

Уругларывыстың төрүттүнгөн хүннерин
албан-биле бүдүн өг-бүле чыгып алгаш
эрттирер бис. Хөй болганывыс-биле
байырлалдарда 3 торту садар. Чайын
Хадың, Дус-Хөлге, кыжын «Тайга» станция-
зынга дыштаныры чаңчыл болган» — деп,
Аурика өг-бүлезин таныштырды.

Турсуновтарның интернационал-
чы улуг өг-бүлези ипотека-биле дөрт
өрзэлдиг чер бажыңны садып алган. Ооң
девискээринде чунар-бажың, улуг огород
база бар. Ажы-төлүн бичиизинден тура
ажыл-агыйга өөредип кижизидип турар.
Чер бажың ажылы черле төнмес болгай.
Саин-Белек өөрөнгөш келгеш, печказын
одаар, суглаар, дуңмаларының онаал-
галарын хынаар. Гилена биле Ангелина
аъш-чем кылыр, бичиилери бажың-балгат
эмгелээр дээш баар. Уруглары эът биле
картофельден чем кылырынга ынак. Бо
өг-бүледе уруг бүрүзү кылыр ажилдыг:
бажың ажылыңдан аңгыда даштын огоро-
дунга картофель, ногазын тарыыр, оът,
чашпанын аштаар, дүжүдүн ажаар... Аури-
ка бажыңыңа кээп турда, 23.00 шак чедө
бээр. Хүнзедир ажилдаан авазын уругла-
ры албан-биле манап алыр чаңчылдыг.
Олары «Авам чедип келди!» дээш уткуй
халып кээрже, шылаанын-даа уттуптар.
Авага ол дег улуг өөрүшкү кайыын турар.

(Уланчызы 3-кү арында). ➡

Чазак Даргазы
социал четкилерде

НАРКОТИКТЕН КИЧЭЭН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол социал четкилерде бодунуң блогунга республика девискээринде ажил-агыйның кандыг-даа талазында тургустунуп турар нарын байдалдарның дугайында доктаамал бижип турар.

Ылаңгыя, неделя санында Чазакта болуп турар аппарат хуралына чугула шиитпирлээр ужурлуг айтырылганы сайгарып, харысалгалыг удуртукчуларга шыңгы негелделерни тургузуп турарын чон дыңнап, билип, Чазак Даргазының үндүрүп турар шиитпирлерин деткип, арга-сүмезин кирип, бодалдары-биле үлежип турар. Шолбан Кара-оолдун интернет-че бижип турар чүүлдеринин кол утказы республиканың бөдүүн ажилчы чонунуң амыдырал-чуртталгазын экижидеринин айтырылгалары дээрзи билдингир. Ылаңгыя назы четпээн оолдарның наркотиктиг бүдүмелдер садып-саарар шын эвес орукче кирип турарын улуг дүвүрел-биле мынчаар бижип турар:

«Социологтарның бода-лы-биле, бистиң республика-да наркомания талазы-биле айтырылгаларың кайы хире нарыдап келгенин чон чедир билбейн турары хомуданчыг. А ол халап чоорту школаларже безин сиңнигип кирип эгелээн.

Боттары наркотиктиг бүдүмелдерни ажыглавын турар-даа болза, ону хоойлуга удур садып-саарып турар кижилернин аразында назы четпээннер таваржып турар. Бо оолдарның артында улуг улус бар дээрзи кымга-даа билдингир.

КИЧЭЭНГЕЙДЕ ЧАСКЫ ТАРЫЛГА

Шолбан Кара-оол часкы тарылга ажилдарынче улуг кичээнгейни салып турар. Удуртукчулардан негелдези шыңгы-даа, чөптүг-даа:

«Эрткен чылын эки дүжүт ажаап алырынга агаар-бойдус кончуг таарымчалыг болган. Тарылга шөлдерин улгаттырып, бурунгу чылга деңнээрге, 2,5 катап хөй дүжүттү ажаап алган болгай бис. Ол-ла хевээр ажилды уламчылаары кол. Бо чылын хар эвээш дүшкен, каандаашкынныг болурундан сестип, тарылга шөлдерин кызырар дээнинге

көңгүс удур мен ийин. Ынчангаш Көдээ ажил-агый яамызынга ажилды ам-даа күштөлдүрүп, кывар-чаар материалдарның өртээ өскени-биле көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлеринге кандыг деткимче көргүзүп болурунунг немерде аргаларын тыварын диледим. Аргажок бергедей берзе, Россельхозбанк-биле кады ажилдажылга дугайында чугаадан кылыңар. Чүге дээрже республика чоорту ногаа-чимис болгаш тарааның элбек дүжүдү-биле боду бодун чемгерип эгелээрин чедип алыр ужурлуг бис».

Чылдың-на бистиң республикадан 700 киж наркотиктиг бүдүмелдер садып-саарган кем-херек үүлгедишкенинге онаажып турары дүвүрөнчиг айтырыг. Ол дээрже бистиң эвээш санныг чурттакчылыг республикага дыка хөй кижидир. Бо халаптың кайы хире хилинчектиин, каржызын, айыылдыын тус-чер чагыргалары сактырга-ла, херекке албаан, дыңнаваан чүве дег тоомча чок олурары элдеп-тиг. Наркотиктиг бүдүмелдер садып-саарганы дээш эвээш дизе-ле 7 чыл хосталгазын казыттырып шииттирип болурун дугайында чонга чедимчелиг тайылбыр ажилын чорутпайн турар. Ындыг орук шилип алырының орнунга спортка хандыкшырын суртаалдаары чугула. Ажы-төлдү кадык-чаагай амыдыралды шилип алырынче кыйгырып, оларга таарымчалыг байдалдарны тургуспайн турар.

Республиканың кожуун, суурларында хол сунум черде өзүп турар конопля шөлдерин узуткааш, аңаа мал чеми, тараа культураларын тарып өстүрер айтырыгны дарый шиитпирлеп алырындан ажыктыг чүве чок ышкыжыл. Бо ажилды хары угда бөгүн чорудары болдунмас-даа болза, чылдан чылче – май, июнь айларда доктаамал чурумчударын база чедип алыр ужурлуг. ТР-ниң ИХЯ-ның сайтының саналдааны, наркодилерлерге билдингир конопля шөлдерин узуткаарындан эгелеп алырга, чыдыг чашпан, наркотиктиг бүдүмелдер садар чоруктарга удур демисел эки түңнелдерлиг болур».

КАА-ХЕМ СУУРНУҢ ЭЛЕКТРИ ХАНДЫРЫЛГАЗЫН ЧААРТЫР

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол МРКС азы Сибирьниң регионнар аразында электри энергиязының четкилерин үлөп хуваар компаниязының баштаар черинин даргазының оралакчызы Павел Акилинни хүлээп ап, ужуражылганы эрттирген.

Аңаа бо чылдың сентябрь 1-ге чедир Каа-Хем суурнуң электри хандырылганын экижидип, үзүктел чок хандыраар ажилдарга ниитизи-биле 733 сая рубльди үндүрер дугайында айтырылгалары чугаалашкан.

«Эгелеп алган ажилывыс канчаар-даа аажок улуг хем-чээлдиг. Электри (ток) күжүн дамчыдар чаа шугумнар, чаа подстанциялар, токтун күжүн өйлеп турар станцияларның

чаартылгазы дээш оон-даа өске хемчеглерни чорудар бис. Түңнелинде Каа-Хем суурнуң чурттакчыларының амыдырал-чуртталгазы чаа үе-чадаже шилчири. Электри хандырылганы чедишпес, үзүктелер азы бо-ла өже бээр чылдагааннарның уржуунда караңгы дүмбей бажыңнарга олурган муң-муң өг-бүлелер доктаамал болгаш үзүктел чок чырык хандырылганын коштунар. Оң-биле чергелештир чаа туттунуп турар спорт ордунун чанынга амгы үениң негелдезинге дүжүп турар чаа тудуглар немежир. Бо бүгү ажилдарны чурттакчы чоннуң амыдырап чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш кылып турар бис» деп, Шолбан Кара-оол хуралга дыңнаткан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле
шаңнаарының дугайында

Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш «Буян-Бадырғы» ордениниң III-кү чергези-биле шаңнаары болза:

Ирина Петровна Самойленко – Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Даргазының оралакчызы.

Авиация техниказының шиңгээткен ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш Тыва Республиканың «Шылгараңгай ажил-ижи дээш» медалы-биле

Владимир Александрович Васильев – «Аэропорт Кызыл» федералдыг күрүне бүдүрүлгезинин дежурный штурманы.

Өөредилге адырынга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажилы дээш Тыва Республиканың «Шылгараңгай ажил-ижи дээш» медалы-биле

Борис Комбуй-оолович Кара-Салды – «Тываның күрүне университети» Федералдыг күрүне бюджеттиг дээди өөредилгениң албан черинин «Үлетпүрүнүң болгаш хамааты оран-сава тудуг ажилының» кафедразының эргелекчизи.

Тыва литератураның сайзыралынга кириген үлүг-хуузу болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш «Тыва

Республиканың улустун чогаалчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Шаңгыр-оол Моңгушевич Суваңга – Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, «Шын» солун редакциязы күрүнениң автономнуг албан черинин корреспондентизи.

Өөредилге адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш «Тыва Республиканың өөредилгезинин алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

Александр Адыг-оолович Сүрүңге – «Тыва Республиканың аграрлыг лицей-интернады» күрүнениң автономнуг ниити өөредилге албан черинин физика башкызы;

Елена Григорьевна Тупицына – «Кызыл хоорайның «Дайынчы-интернационалисттер аттыг 12 дугаарлыг ниити өөредилге школы» муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан черинин орус дыл болгаш чогаал башкызы;

Өлөймаа Кунгаевна Ховалыга – «Кызыл хоорайның 9 дугаарлыг гимназия» муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан черинин эге класстар башкызы.

Эртемниң хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш «Тыва Республиканың өөредилгезинин алдарлыг ажилдакчызы» деп Хүндүлүг атты

Урана Анай-ооловна Жага – «Тываның күрүне университети» федералдыг күрүнениң бюджеттиг дээди өөредилгелер албан чери, дээди эртем алы черинин бетинде өөредилгелер институтунун директору, филология эртемнеринин кандидаты

Культура болгаш үлүг-хуузу адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш «Тыва Республиканың културазының алдарлыг ажилдакчызы» деп Хүндүлүг атты

Ольга Владимировна Филерге – Россия Федерациязының Камгалал яамызының Культурал департаментизинин (культура программалар) килдизин даргазы;

Республиканың социал-экономика хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» Хүндүлүг атты

Ирина Викторовна Аниина – Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Аппарат херектерин эргелелиниң даргазы;

Николай Даваевич Монгушка – Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) депутаты.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай
2019 чылдың март 1
№ 39

ТЫВА
РЕСПУБЛИКАНЫҢ
ДЭЭДИ ХУРАЛЫ
25 ЧЫЛ ОЮН

Март 22-де Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) 25 чылдагы тураскааткан «Тыва парламентаризм: төөгүлү дуржулга, амгы байдалга бурунгаар хөгжү деп темага эртем-практика конференция болур.

Тыва Республиканың Хуралының Даргазының чызы, социал-политика биле комитеттин даргазы Самойленкоңун удурту биле пленарлыг хурал парламентинин төөгүлү дугайында документалдыг көрүлдө, төөгү эртем доктору Николай Моле 1921-1944 чылдарда Тыва төлээлекчи болгаш хоолдуга эрге-чагыргаз тургустунушкуну, Тыва хөй-ниити палатазының газы Чимит-Доржу Онд 1990-1993 чылдарда шигелиг күрүне тургузуунуң лиишкениннин хоойлугу эрге-чагыргазының эде тунуушкуну база филология эртемнеринин доктору Кара-оол Бичелдейниң Тыва Республикада парламентаризм амгы Россияның үезинде болгаш бурунгаар хөгжү деп илеткелдерни эртемниң конференцияның кичилери дыңнаар.

Бистиң

чузу. Эгези 1-ги арында).
 олгу школа дооскаш, шериг
 дразынче кирип алырын
 кузеп чоруур.
 уругларыс бичизинден
 бисти оларның келир үези
 кайы хире кызып ажилдап
 ымысты көрүп турар. Олар
 бистен үлгерлеп, бүгү-ле
 ду боттарының күжү-биле
 алыр кылдыр кижизидип
 бис. Чедимчелиг чуртталга
 кижиниң бодундан хамаар-
 куш-ажыл кижини каастаар
 болгай" – деп, Аурика онза-
 емдегледі.
 вада беш сылдыстыг
 аалчылар бажыңынче
 дакчыларның шилил-
 кончуг шыңгы турган.
 ИУТ Отель Кызыл» аал-
 ы бажыңың өрээлдер
 зунуң директору Елена
 кина-биле кады чугаала-
 үезинде мени дыка эки
 алган. Администратор
 кезээде эвилең-ээлдек

ЭКИ ЧУРТТАЛГА ЧҮГЛЕ БОТТАН ХАМААРЖЫР

болурундан аңгыда, аалчыларга
 бүгү-ле таарымчалыг байдалды
 тургузар ажилдакчы болур.
 Мында ажилдаанымдан бээр
 бир чыл ажа бердим" – деп ажи-
 лын таныштырды.

Тыва чон шагдан бээр чаш
 уругларны боттуу азы өскени
 деп ылгавас, деңге көөр чораан.
 Эптиг демниг, улуг аалга чаштар
 дээш сагыш човаашкын, кичээн-
 гей, оларга ынак сеткил чер-
 ле сагыттынып чораан чаагай
 чаңчыл. Аурика боду бүдүн өскүс
 болгаш, угбазының уругларын
 боданмайн-даа азырап алган.
 Ол дунмаларын өскүс сүрөтпейн,
 бодунуң ажи-төлү дег өстүрүп
 чоруур.

ТР-ниң Чазаа өскүс уруглар-
 ны деткип турарын билир бис.
 Эрес-кежээ улус бажың, чери

барда, боттарыңа таарымчалыг
 байдалды тургузуп, бажыңын ул-
 гаттырып, чунар-бажың, машина
 тургузар черни тудуп ап, огоро-
 дун чедер кылдыр тарып алыр.
 Ынчалза-даа оларның аразында

бажыңың девискээри куруг
 чашпан апарганның бары ча-
 жыт эвес. Бо чүүлүмнүң маады-
 ры бодунуң кызымаккай күжү-
 биле амыдырал-чуртталгазында
 салып алган сорулгаларын че-

дип алган. Ол өскелерге үлгер-
 чижек. Бурунгаар көрүштүг кижилер
 черле ыңдыг.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
 Авторнуң тырттырган
 чуруктары.

Кыска анкета

Чылдың дөрт эргилдезиниң ынак
 үези – күс.

Ынак өңү – ногаан.

Чуртталгада кыйгызы – чүгле бурунгаар.

Ынак чечээ – тюльпан.

Ынак чеми – пицца.

Эң-не ынак байырлалы – Чаа чыл.

Ынак дириг амытаны – ыт.

Хостуг үезин канчаар эрттириксээр – өг-бүлөзү-
 биле.

Спорттун кандыг хевирин сонуургаарыл –
 маңнаарыңа.

Ынак бөлүү – "Үер".

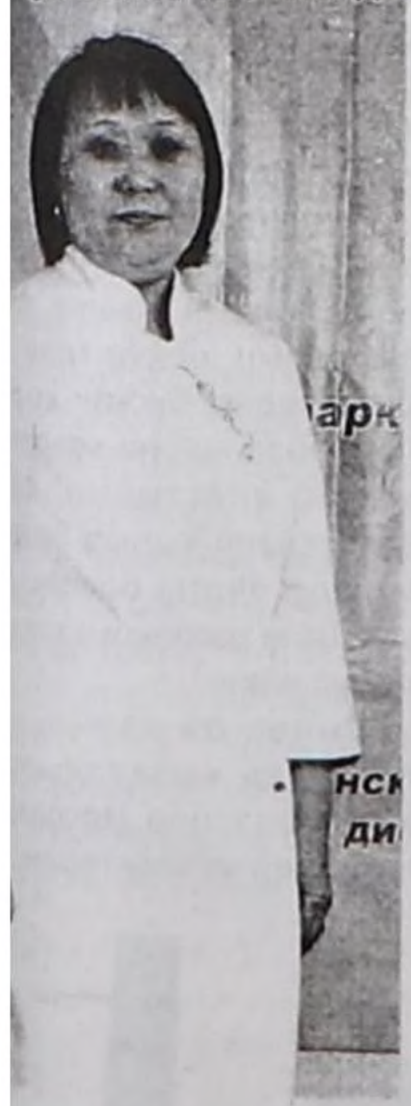
Кижилерниң кандыг аажы-чаңын үнелээр –
 шынчызын.

Тывада ынак булуңу – бүдүн Тыва.

Ш-ажылчы кижиниң чылы

ЧУРАГАЙЛАР ДАҢГЫНАЗЫ

Республиканский наркологический диспансер

Республиканский наркологический диспансер
 эринде бичежек дурт-
 кхалат кеткен эмнел-
 дакчызы кандыг-бир
 аан ужун ажилдап
 барган таварылгада,
 алдаар кабинетиниң
 баңайнып-ла эгелээр.
 Чоотпановна кайы?",
 элир?", "Ат болдувус,
 ып көрүңер!" дээн ди-
 он-моон дыңналыр.
 риниң телефону база
 аал чокка кыңгырт-

кайнып, статистика чорудуп,
 сан-түн үндүрүп турар эмчи-
 ни чалаптарын дилээн улус
 долгап-ла эгелээр.

Чеченмаа Чоотпановна
 Монгуш – наркология диспан-
 сериниң ажил-чорудулгазын-
 га хамаарышкан бүгү-ле сан-
 чурагайларны холунда тудуп
 алган болгаш кезээде сактыр,
 билир ховар специалист. Респу-
 бликада эрткен каш чылдар дургу-
 зунда арага азы наркоманиядан
 хоочураан кижилерниң саны
 эвээжээн бе азы көвүдээн бе?
 Эмнеткен соонда чеже кижилер
 хире үе дургузунда шыдажып,
 туттунуп чоруурун, санап түңнөп
 берип турар статистика эмчизи-
 биле силерни таныштырар-дыр
 бис, эргим номчукчу.

Чеченмаа Монгуш нарко-
 логия диспансеринге ажилдап
 эгелээнинден бээр апрель айда
 25 чыл болур. Бо үе дургузунда
 эмнелгениң ажил-чорудулгазын-
 га Чеченмаа Чоотпановнаның
 кириген үлүг-хуузу канчаар-даа
 аажок улуг. Ол Өвүр кожунуң
 Солчур суурга бөдүүн ажилчы
 өг-бүлөгө 3 оол, 2 кыстың соон-
 да 6 дугаар хеймер уруу болуп
 төрүттүнгөн. Чеченмаа бичи-
 зинден тура кызымак ажилгыр-
 кежээзи-биле өске эш-өөрүндөн
 ылгалдыг турган.

Республиканың эмчи учили-
 щезин дооскаш, ажилчы амы-
 дыралының бир дугаар базым-
 нарын республиканың 2 дугаар
 божудул

сестразы болуп 1993 чылда
 эгелээн. Аңаа 1 чыл ажилдааш,
 наркология диспансеринче ча-
 лаарга, эмчи сестразы болуп
 ажилдай берген. Чыл дургу-
 зунда статистиканың ажилын
 өөренип алгаш, статистика чору-
 дар эмчиниң албан-хүлээлгезин
 күүседип эгелээн.

– Мени ажилга ынчан улуг
 эмчи болуп ажилдап турган
 Вера Доржукай хүлээп алган
 чүве. Ол эмчи меңээ статис-
 тика чорудар ажилдың кайы
 хире чугула болуп турарын
 тайылбырлааш: "Көрдүң бе,
 статистика дээрге кандыг-даа
 албан чериниң арны болур.
 Сен ам "чурагайлар даңгыназы"
 болганың ол – деп баштактаны
 аарак чагып-сургап турган чүве.
 Оон бээр ам 25 чыл дургузунда
 сан-чурагайлар-биле "хүрежиң"
 чоруурум бо. Республиканың
 наркология диспансерин удур-
 тут-башкарып чораан эмчилери
 Вера Доржукай, Тамара Шири-
 жик, Сергей Моломдай, Майя
 Уйнукай-оолдун адын адап,
 оларга чоргаарланыр мен. Ол
 ышкыш сөөлгү он үш чылдарның
 дургузунда кады ажилдап чо-
 руур удуртукчум Ирина Бадыр-
 гы арга-дуржулгалыг болгаш
 биче сеткилдиг эмчилерниң
 бирээзи. Бистиң эмнелгевистиң
 ажил-чорудулгазын углап-баш-
 таар организакчы-методиктиг
 килдисти улуг эмчивис Ирина
 Оланасовна тургускан. Удуртук-

хөгжүдүп сайзыраткан. Биске
 ажилдаарыңа эптиг байдалдар-
 ны ол тургузуп, деткип чоруурун
 демдеглевес аргам чок" – деп,
 Чеченмаа Чоотпановна чугаа-
 лаар.

Кады ажилдап чоруур эш-
 өөрү Чеченмаа Монгуштуң ажи-
 лыңа бердингенин магадап хан-
 мас. "Кажан-даа, каяа-даа чор-
 да, кандыг-ла-бир сан-чурагай
 херек апарганда, Чеченмаа
 Чоотпановнаже долгаптарга,
 боданмайн-даа, ол дораан ай-
 тып бээр. Удуп чыдырда-даа
 оттурупкаш, айтырыптар болза,
 билер деп хөөредиг чок чугаа-
 лап болур. Оон аңгыда ол сан-
 чурагайларга хамаарыштыр
 немей тайылбырны бере каап-
 тары шуут магалыг кижилер –
 деп, диспансерниң социал-психолог-
 туг адырының удуртукчузу Чинчи
 Соян магадап чугаалаар.

Оон аңгыда эмнелгениң
 кайы-даа адырының удуртукчу-
 лары ажилын экижидерде азы
 кандыг-бир өскерилгелер ки-
 рерде, Чеченмаа Чоотпановнага
 барып арга-сүмө солчуру чаңчыл
 болган.

"Ажилга кандыг-бир шиит-
 пирлээри нарын айтырыглар
 тургустунуп келгенде, Чечен-
 маа Монгуштуң өрээлинге чеде
 бээр бис. Аңаа чугула айты-
 рыгны кады демниг сайгаржып,
 чогуур шиитпирни дилеп тып
 алырывыска, дыка эптиг. Чече-
 на Чоотпановна албан бир-ле
 ажыктыг арга-сүмезин биске
 кадар. Эмнелгениң кайы-даа
 адырының ажилын дыка эки
 сайгарып билер кайгамчык кижилер –
 деп, чыдып эмнээр салбырның
 эмчелекчизи Снежана Хомушку

онзалап демдегледі.

"Бистиң ажилдап эгелээн
 үевисте кандыг-даа ажил дагзып
 каарга, кым-даа "мээң ажилым
 эвес-тир" деп чугаалаваст турган.
 Оон уржуундан специалистер
 эмнелгениң шутту адырларының
 судалын эки билер болур чүве.
 Сан-чурагайлар санаарындан
 аңгыда, херек болза, аарыг
 кижиге эмни-даа сыкырттырар,
 регистратурага-даа дузалажып-
 тар, секретарының орнунга теле-
 фонга-даа харылаптар... турган
 мен. Амгы үеде, бир талазында,
 албан-дужаал хүлээлгелерни
 аңгылап кааны эки, ынчалза-
 даа арай эпчок талазы база бар
 – өске адырлар-биле харылзаа
 баксыраар болур-дур" – деп,
 статистика чорудуп турар эмчи
 немей чугаалады.

Чеченмаа Чоотпановна бүгү
 назынында билиглериң бедидип,
 доктаамал өөренип турар. Оон
 аңгыда бот-өөредилге-биле
 зооинженер болгаш юрист дээ-
 ди эртемнерни чедип алган.
 Бо хуннерде ол дээди катего-
 рияның эмчи сестразы болгаш
 дээди категорияның статис-
 тика эмчизи. Ажилдап турар
 коллективиниң өвээ болур орга-
 низакчы-методиктиг килдистиң
 кол шимчедикчи күжү. Кызы-
 маккай ажилы дээш хөй-хөй
 шаңнал-макталдарга төлөптүг
 болган. Оларның аразында ТР-
 ниң Кадык камгалал яамызының,
 ТР-ниң Чазааның хүндүлел
 бижиктери, Россияның Кадык
 камгалал яамызының өөрүп
 четтиришкин бижиктери-биле
 шаңнаткан.

Надежда САТ.
 Кызыл хоорай.

ТР-ниң Чазааның программала

ӨРЕГЕЛИГ ӨГЛҮҮ

Московская кудумчузунда чаа бажыңнар.

Совет Эвилели буступ дүшкен соонда чаа Россия деп күрүневиске экономиктиг буураашкынның уржуунда хамыктың мурнунда тудуг индустриязы сандараан. Россияның бистиң республикавыс ышкаш девискээрлеринге ол эң аар экономиктиг согулгарның бирээзи болган. Тываны алыр болза, Кызылдың демир-бетон материалдарының заводу хамчыктыг 90 чылдарның эгезинде-ле хагдыган, Кызылга болгаш Элегес-Аксынга тудуп эгелзэн тууйбу заводтарының тудуу ара кагдыган. А база бир коргунчуг чүве – ол заводтарның дериг-херекселдерин шуптузун үптөп каапканы. Ындыг согулдан республикага тудуг ажылының үндезини тудуг индустриязы ол-ла хевээр орта оңгарылбаан деп болур.

Барык 20 ажыг чылдар дургунда республикага, улуг тудуглар хамаанчок, хөй аал чурттаар бажыңнар туттунмайн турган. Колдуунда эрткен чүс чылдарның 50-60 чылдарында туттунган ыяш бажыңнар эргилеп, чамдыктары бустурун кырында келген. Мындыг берге байдалга эргилзэн болгаш чурттаары айылдыг апарган бажыңнардан чурттакчыларны чаа туттунган бажыңнарже 2013-2018 чылдарда көжүрериниң программаны Тыва Республиканың Чазаа 2012 чылда хүлээп алган. Республиканың ол программаның РФ-тиң ындыг программаның үндезининге ажилдап кылганы чугаажок.

Эргилзэн болгаш чурттаары айылдыг апарган бажыңнардан чурттакчыларны чаа туттунган бажыңнарже көжүрериниң федералдыг программаның негелделери Россияның шупту регионнарынга чаңгыс аай

болган. Регион бүрүзүнүң өске регионнардан ылгалдыг талаарын федералдыг программаларга кичээнге албайн барган. Ынчангаш Тыва ышкаш агаар-бойдузунуң байдалы кадыг-дошкун девискээрлерге бо чугула программаны боттандыры белем эвес болуп турар. Бир эвес бистиң республиканы алыр болза, агаар-бойдузунуң кадыг-берге, тудуг материалдары бүдүрер улуг бүдүрүлгелерин чогу, тудуг материалдарын өске регионнардан ап турары дээнязылыг байдалдар артык чарыгдалдарга чедирип, бергедээш-киннерни тургузуп турар. Бо болгаш өске-даа экономиктиг чылдагааннарның уржуунда программаны федералдыг төп-биле кады акшаландырыларга бодунуң үлүүнге немелде саңхөө чарыгдалдарын республика бодунуң "хойнундан" үндүрер ужурга таваржып келген.

Ындыг-даа болза республика эргилзэн болгаш чурттаары айылдыг апарган бажыңнардан чурттакчыларны чаа туттунган бажыңнарже 2013-2018 чылдарда көжүрериниң программаны улуг хожудаашкын чокка күүседип турар. Бо программаны боттандырып эгелзэн үеден бээр Тывага хөй квартиралыг 28 бажыңнарны 2018 чылга чедир туткан. Оон түңнелинде Кызыл, Шагаан-Арыг, Чадаана, Кызыл кожуунуң Каа-Хем, Таңды кожуунуң Бай-Хаак суурларда 2,7 муң санныг чурттакчылар чаа туттунган хөй квартиралыг бажыңнарже көшкен.

Найысылал Кызыл хоорайда чаа бажыңнарның тудуу колдуунда 3 микрорайонда мөөңнеттинген: Московская болгаш Ангар бульвары кудумчуларның девискээринде, чоннуң "Спутник" болгаш "Восток" деп адаар микрорайоннарда. Бо девискээрлерде чаа

бажыңнар даштыкы хевириниң чаражы, чүзүн-баазын өңүрү, чанында бичии уруглар ойнаар шөлдер бары-биле эрги төлөвилелдин бажыңнарындан оранчок ылгалып турарлар.

Московская кудумчузунда чаа бажыңнарны тудуп турда, 2018 чылдың бүдүүзүнде, 2017 чылдың декабрь 26-да, тудугжуларның ажылын кандыг чоруп турарын сонуургап чораан бис. Бажыңнарның даштыкы хевириниң, оларның чанында уруглар ойнаар шөлдериниң чаражы аажок-тур. Оларны туткан шынарын чон канчаар үнелеп турар ирги?

Ынчангаш бо бажыңнардан квартиралар алган хамаатыларның чамдыгызы-биле ужуражып, чугаалажыр аргалыг болдувус.

Валентина Ооржак:

– Крюкова кудумчуда ийи квартиралыг эрги чер бажыңга дыка үр чурттап турдувус. Эргилзэн, бустур четкен бажыңдыр ийин. Ол бажыңны амгы бо квартирага канчап деңнээр. Хар-назыны улуг кижиге эки-дир. Печкага от одавас, суглавас. Чаа квартирага чедингенимге дыка амырап турдум – деп чугаалады. – Эрткен кыжын квартира чылыг болду. Арай-ла шык-тыр. Кухняның дээвириинде болгаш чамдык черлерде дүдүк тыптып келди. Чаа бажың шыксымаар, квартирам бирги каътта бол-

гаш, ындыг боор оң. Чоорту кургай бээр боор деп идегеп, ол-бо албан черлеринче хомудап маңнавайн тур мен. Чаа квартира черле эки-дир.

Московская кудумчузунда 9 каът, 3 подъездилиг, хөй квартиралыг бажыңны Красноярск хоорайның тудугжулары 2017 чылда тудуп эгелзэнин билир бис. Амгы үеде ол бажыңда шеверлел ажылдары чоруп турар, колдуунда адакталы берген деп болур.

"СБС" ("Стройбизнесресурс") кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилелдин тудуг мастери Александр Дайемин:

– Тудугжуларның чугаазы-биле алырга, сөөлгү "шыйыгларны" кылып тур бис – деп дыңнатты. – Бо чылдың апрель айда бажыңны ажылгалга дужаар бис.

9 каът бажыңның чанында база бир 9 каът бажыңның таваан салып, оон бирги каъдының тудуун тудугжулар тудуп доозуп турар.

– Бо бажыңның ажылчын ады "тудуп турар бажың-12", адреси Московская кудумчузунда 112 дугаар бажың – деп, "СБС" ("Стройбизнесресурс") кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилелдин тудуг мастери Иван Заидеев биске тайылбырлады. – 2018 чылда таваан салдывыс, тудугнуң чугула кезии таваан салган соонда даштыкы болгаш иштики ханалар тудуп үндүрери шуудаан. 2019 чылдың күзүн бо бажыңны ажылгалга кириер планныг бис. Ажылчын күш четчир, Абакан, Красноярск болгаш Кызыл хоорайлардан тудугжулар ажилдап турар. Тудуг материалдары-биле хандырылга база үзүктел чок.

Бо тудугда ажилдап турар

каңнакчы Эрес Моңгуш рашкаш, ону чурукка тыр алдывыс. Хып дээн на куш-шыдал үезинде аны оол өске хоорайлардан жулар-биле кады Кызыл дуп үндүрүп турары бис өөрүнчүг болду.

Московская кудумчу, жыңнарның бирээзинден тира алган Валентина Секога ужураштывыс:

– Шаандагы даара

фабриказының, ам ында дой эрттирер бажың ка каан-дыр ийин, дужунда Заводская кудумчуның № 18 бажың чурттап турдум. Эрги бажың ийин. Оон бээр көжүп келди. Чаа бажыңнарны тудуп, эргилзэн бажыңнарның чурттап чыларын көжүрүп турары дир. Экини эки дээр, четкен ынчалза-даа бистиң квартираларыда хоолайлардан сугта болду. Сантехниктерни келтирип-даа турдувус. Таптыг чадап кагдылар ийин. Алысче кылып кааны багай болгаш ындыг-дыр, дээр-дирлер. Бажың кылган чүүлдерни чоорту кылдыртып алыр-ла боор бис деп, Валентина Артеменова чурттады. – Заводская кудумчуның № 18 бажыңны ам буспасы дамчыыр сөс дыңнадым. Сөөк үеде ол бажыңның капитал септелгезин кылганы билдир берген, ынчангаш ам база капитал септелгезин чорударып турар-дырлар.

Чоннуң караа көскү, кудумчу дыйжы-ла болгай. Электр энергиязының, чылыг, суг системаларын шөйүп каан 2 ка бажыңнарны бускан херээк боор, өрээлдерни квартиралар кылдыр улаттырып, капитал септелгезин кылыр болза, чырыгалы эвээш болбас бе чугаа база хоорайга чоруп турар болдур ийин.

Шынап-ла харын, сөөк үеде аңаа хамааржып болгаш ажык медээлер массалыг информация чепсектеринде ты-

Дружба кудумчузунда чаа бажыңнар.

Кирпичная кудумчузунга турган бажың.

оттаныышкында

ӨРГҮН ЧОННУГ

келген чорду. "Эргилээн бажыңнар", "Чурттаары айыыл-бажыңнар" деп билиишкин Федерациязының туурамызының саналы-биле анык хойлужудулгазынга кээп болур. Ону тудуг аш чуртталга-коммунал агай сайыдының оралак-Максим Егоров массалыг ормация чепсектеринин адракчыларынга чугаа-деп медээлер база бар. Ындыг бажыңнар" дээр-жилериниң амы-тынынга адыг бажыңнар-дыр—олар-зар, "Эргилээн бажыңнар" е кижилер аңаа чурттаары адыг эвес, септел болур аңар-дыр деп бо дарга лаан чүве-дир.

Эргилээн бажыңнарны сеп-тинин программазы бир алаар чадавас. Ындыг аңарда чурттап турар тылар ол-ла бажыңнарга апартыксаар болза, квар-тарнын шөлүн улгаттырар аш шынарлыг септел кы-нга боттарының акша-изин кириштирип болур ахойлужудулгага кирип алыгы.

Ындыг бажыңнарның адракчылары оларны өске нарже көжүреринин бир программазынче кире бел-турлар. Бир эвес олар ага шөлүн улгаттырып, ип алыр дээр болза, ын-маатыларга чиигелделиг эбээрин хойлужудулгага апар каар чадавас. Эрги-лгаш чурттаары айыыл-жыңнарга хамаарыштыр жудулганы Күрүне Дума-а чылда хүлээп аптар чы-м медээлер база бар. Чүү манаалыңар—амыдырал эбээр ыйнаан.

Ол-даа канчаар, келир айтырыглары-дыр. Эрги-лгаш чурттаары айыыл-тарган бажыңнардан ачыларны чаа туттунган нарже 2013-2018 чылдарда анын программазы-биле оорайда туткан өске-даа арны барып көрээлиңер. анык чөөн талазында, а кудумчузунда № 43 ың даштының чаражын, ичулап бар чыда, магада-илер ховар. Ол бажыңны арлаан харысалгалыг ел "Суугу" тудуп турда, анып турган ажилды со-тудугжуларны, оларның турган бажыңын чурукка

тырттырып, "Шын" солунга ону үндүрүп, чаа бажыңнын тудуу кандыг чоруп турарын номчук-чуларга таныштырган бис. Ону тудуп доозуптарга, кончук чараш бажың апарган-дыр.

Ооң чанында чараш ойнаар шөлде оолдар, уруглар теннис-теп ойнап турдулар. Оларның бирээзи Норбу Бады-Очур-биле чугаалажырывыска:

— Мен бо бажыңда чурттап турар мен. Чогум эки бажың-дыр. Ойнаар шөлдү дыка эки, чараш кылдыр тудугжулар кы-лып каан. Бистиң бажыңывыстың болгаш чоокта бажыңнарның оолдары, уруглары маңаа кээп ойнаарынга дыка ынак — дээш, улуг кижизиг тайылбырлады. — Ойнаар шөлүвүс Дружба кудумчузунда автомобиль оруунга дыка чоок, ынчангаш бичии уруг-ларга суг болза дыка айыылдыг. Бөмбүктери, шарлары орукче ырай эбээр, ону алыр дээш чаш-тар машина-балгатка бастырып ап болур. Ынчангаш уруглар ой-наар шөлдү кудумчу талазындан херимнеп каар болза эки.

Кызыл хоорайның чөөн чүгүндө, Дружба кудумчунун хемче талазында дыка чараш бажыңнар туттунган. Оларның аразында ойнаар шөлү бо бажыңнарда чурттап турар уругларга дыка таарымчалыг. Өөредилге болгаш онаалга күүседиринден хостуг шактарга маңаа эштеринге ужуражып, чайганып ойнап-даа болур.

Дружба № 32 бажыңда чаа квартирада чурттап олурар Та-мара Досун-оол:

— Бо бажыңны тудуп каа-нының шынары эки-дир. Эрткен кыжын чылыг кыштадывыс. Чы-рык-даа, чылыг-даа бажың-дыр. Заводская кудумчузунда барак бажыңга 20 чыл дургузунда чурттаан мен. Бо квартирага 2018 чылда кирип олуруп алды-выс. Бо бажыңның ишти, дашты-даа биске тааржыр-дыр. Өске бажыңнарда, квартираларда та кандыг чүве — деп чугаалады.

Эргилээн болгаш чурттаары айыылдыг апарган бажыңнардан чурттаачыларны чаа туттунган бажыңнарже 2013-2018 чылдар-да көжүреринин программазы-биле Кызыл хоорайда эң-не сай-зыраан микрорайон — Спутник.

Амгы үеде найысылалда Спутник дег чараш, чурттаа-рынга ол хире таарымчалыг микрорайон чок деп болур. 2016 чылда 280 олуттук кончук чараш уруглар садын, республикада эң улуг, 825 өөреникчи өөренир школаны 2017 чылда ажылгалга кириген. Ону № 16 лицей кылып, өөредилгеге эргежок чугула эң

чаа дериг-херексел-биле дө-рзүн. Тыва эки турачы, Совет Эвилелиниң Маадыры Хомуш-ку Чүргүй-оолдун адын лицейге тывыскаан. Бо лицейде Спутник микрорайонда бажыңнарлыг оолдар, уруглар өөренип турар-лар. Спутник — ылаңгыя бичии салгалга эң таарымчалыг.

Спутник микрорайонда чаа туттунган бажыңнарда чаа квар-тиралар алганынга чоокку Каа-Хемде Паротурбинная кудум-чузунда хөй өрээлдерлиг барак бажыңнарда чурттап турган кижилер дыка өөрээлдер.

Ол бажыңнарның бирээзи өрттенгеш, ооң чурттаачы-ларының чамдыызы амы-ты-нындан чарылганы, барак-тарның аргажок эргилээни, чуунду сугнуң бирги кааттын шалазының адаанга хөлдөнип турганы кижилериниң сагыш-сеткилинге дыка багай сал-дарлыг турганы чугаажок. Уб-са-Нур 20, 16, 18 дугаарлыг бажыңнардан Паротурбинная кудумчузунга барактарга чурт-

тап турган хамаатылар квар-тираларны алганнар.

Нелля Мортуй-оол бодунун өөрүшкүзүн чаңгыс домак-биле илеретти:

— Паротурбиннаяга чурт-тап турганывыстан канчап-даа дээр-дир ийин.

Эргилээн болгаш чурт-таары айыылдыг апарган бажыңнардан чурттаачыларны чаа туттунган бажыңнарже 2013-2018 чылдарда көжүреринин программазының ачызында Паротурбинная кудумчуга кады чурттап турган кожолар Ма-рина Шайдурова, Кара-кыс Сат, Алдын-кыс Хуурак болгаш өскелер-даа бажың-балгат ай-тырыын экижидип алыр аргалыг болганнар.

Бо программаны ажилдап кылганында, ооң күүселдезинде чедер-четпестар бар-даа болза, Тываның чурттаачыларының чамдыызының бажың-балгат, амыдырал-чуртталга байдалын экижидеринге чүү хире улуг ужу-дузалыг болганын чон, эң ылаңгыя ооң ачы-буянын көргөн кижилер, чөптүү-биле үнелеп турарлар.

Ук программа, эде ажилдаан хевирлиг-даа болур болза, ам-даа уламчылаар, аңаа киржир, ооң саң-хөө болгаш өске-даа ажыктыг талаларын Тывага эң дээшти-биле ажылгаар дээш, республиканың удуртулгазы бүгү күжүн үндүрер, бар-ла аргалар-ны ажылгаары чугаажок. Ооң сорулгазы — 2024 чылга чедир 250 бажыңны тудуп, ынаар 4,6 муң кижини көжүрери.

Чурттаар бажың-балгаттыг, эш-өөрлүг кижилер дугайында тыва чон "Өрегелиг өглүг, өргүн чоннуг" деп чугаалаар-ла бол-гай. Шынап-ла, бажың-балгаттыг өг-бүлөгө үнөр-кирер эш-өөр, аалчылар-даа хөй болур.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Арслан Аракчаның тырт-тырган чуруктары, gov.tuva.ru чуруктары.

Микрорайон "Спутник".

Кба кудумчузунда 43 дугаар бажың

Московская кудумчузунда чаа бажың тудуу.

Бөгүн — Бүгү делегейниң поэзия хүнү

"Шынның" аалчызы — "Меңги чечээ"

Мөңгүн-Тайга кожуу-ну озагай чер — октаргайже шаштыккан, булуттар-биле богааланган, бедик-бедик сүвүрлерлиг даглар-биле хүрээленип, өскө дөвискээрлерден ылгалып турар. Ол үдүптен бээр малчыннарның, аңчыларның, ажилгыр эрес-кежээ, шүлүкчү, композитор, чогаалчы, биче сеткилдиг кижилерниң чурту. Аңаа хамаарыштыр Мөңгүн-Тайга кожуунда уран чүүлге сонургалдыг чонунуң идепкейи-биле «Меңги чечээ» хөгжүм, чечен чогаал каттыжышкыны 1986 чылдан эгелээш, амгы үеге чедир үрө түннелдиг ажилдап турар. Каттыжышкынның бирги удуртукчузу — Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Молдурга Бүрүшкевич Салчак.

Бо бөлгүмдө кожуунуң

аңгы-аңгы эртемниг ажилдакчылары, хоочуннары, аныяктары хаара туттунган. Каттыжышкынның шүлүкчүлүгүндө Надежда Николаевна кожуунуң ном саңының хоочуну, Радаслава Михайловна Мөген-Бүрөн сумузуңуң чурттакчызы, сумуңуң идепкейлиг хамаатызы, арбан даргазы, Байлаңмаа Бүдүгүровна Мөген-Бүрөн школазында эге классстар башкызы, Зинаида Салчаковна Музур-Аксы суурнуң дугаары 1 школазының I категорияның математика башкызы, Нина Иргитовна күш-ажылдың хоочуну дээш оон-даа өскөлөр хамааржыр. «Меңги чечээ» кожуунуң С.Ч. Самбуу аттыг төп ном саңының библиотекары Ч.Э.М. Хертек удуртуп турар.

Композиторлардан Дугул-оол Хертекович Музур-Аксы

суурнуң уран чүүл школазының башкызы, Алдын-Бек Иванович Музур-Аксы суурнуң уран чүүл школазының башкызы, Орлан Сергеевич Музур-Аксы суурнуң «Хүнчүгөш» уруглар садының ыры башкызы — шупту 10 ажыг композитор бар. Оларны Чамбал Дугул-оол Хертекович удуртуп турар.

Каттыжышкын кожуунуң культура массалыг хемчөг-лөрүндө идепкейлиг кижил турарлар. З.Ш. Донгактың ужуражылга кезээзин, «Биче Мөңгүн чуртумайны» деп кожуун чөргөлиг мөөрөй дээш оон-даа өскөлөр хемчөг-лөрүндө идепкейлиг кижил турарлар. Мөңги чечээжилерниң ажилдарын сонургап номчуу-рун сүмөледивис.

Чаяна ХЕРТЕК,
библиотекарь.

Авай

Өртемчейниң кырын орта мени чаян,
Өөрүшкүм, өлчейим сен, ынак авай.
Өпөя чаш, мени аадып өстүрүп каан,
Өршээл дилээр бурганым сен, ынак авай.

Бөмбүрзектиң кырын орта ийи будум
Басканымга чоргаарланып чор мен, авай
Бойдус каазы — чечектерден артык чараш
Сеңээ чүнү белек кылдыр сеңнээин, авай.

Хоор чонун, ажы-төлүң аразыңга
Хаяалыг хүн хүнээри дег чылыг, чырык
Ам-даа чүс хар чурттаарыңны
Ажы-төлүң күзеп ор бис, эргим авай!

Радаслава ДОРЖУ.

Авам чагыы

Чырыктылыг чымыш-ишти хайырлааш,
Чамбы диптен арай эрте ажытталып чоруптун.
Чаяаныңдан "алдын холдуг" авайымның
Чагыг сөзү «даңгыраам» бооп арткан.
Амыр чаагай чуртталганы сеңнээн,
Авайымның чырык изи читпес.
Эртинелиг чуртталганы чаяаган
Эргим авам кажанда-даа мөңге.
«Амыдырал бергезинге торулбайн,
Ажыл-ишке мергежи» деп чагаан
Кээргенчиг авайымның ынакшылы
Кезээ шагда чүрээмейде хып чору.

Опаш Солаана.

Авамга

Ава кижиги бүрүзүнүң
Ажы-төлге ынакшылы,
Ал-па бодун алдынары
Аңгы-аңгы шынар дөстүг.
Бодум авам чуртталгамда
Бодап чоруур эртинем ол.

Балдыр-бээжек ылбын чаштан
Баарым чылдыр дагылгам ол.
Менээргенир аажы-чаң чок,
Мерген сөзүн, угаадым бээр,
Маажым топтук мөзү сиңген,
Балдыр сыкпас мээң авам.

Даңның кызыл хаязында
Тандызыңга чалбаргылааш,
Довук дегден хайырла деп,
Төвүн сөглөп дилээр авам.

Келген, үнген чонун уткуп,
Кедээр чалап шайын кудар,
Кажан-даа ээлдек чымчак
Каттыраңнаан чаңныг авам.

Зинаида ХУНАН-КАРА,
башкы.

Ава кижиги

Кудумчуга чуңгулааштын кээриңге
Куспактааштын, будуң чылдып эргеледир —
Ава-дыр ол.
Кичээлдээштиң келириңге,
Кирер эжик аксында бо уткуп келир —
Ава күжүр.
Шериг чоруур үең кээрге
Чемин кылып, хевин таарып, сургап үдээр —
Ава кижиги.
Өөренип алыр дээштиң
Өске черже чорууттар үең келир —
Ава үдээр.
Амыдырал тудар душта
Арат чонун чыып алгаш, аайлап баштаар
База-ла ава.
Аваларны кандыг дээрл,
Ажы-төлү, алган эжи, чону дээнде
Амыдырал бергелерин ажып эртип,
Аас-кежик йөрээп чоруур —
Күжүр ава.

Надежда ОНДАР.

"Шынның" бижикчилериниң одуруглары

Чидиг дылым

Дөрт-ле хардан өглерниң
Дөрлеринге аңдаштанып,
Өгбелерниң хойнун орта
Өзүп келген оглу-дур мен.

Төрөл салгал изин баскан
Төнчүзү чок эрткен оруун
Салгалдарым утпазын дээш,
Сагыш хандыр чуруп чор мен.

Кавай чаштан өскеннери
Ажыл-иштен халбактанып,
Хары черлер кезип, тояп,
Арттар ажып чоруп турлар.

Ие төрзэн тыва чери
Идегел чок болганы ол бе?
Ханы чаңгыс тыва чонум
Канчап мынчаар улчууру ол?

Каяа-даа бол чоруп чорааш,
Кырыларын шимчетпеске,
Кызыл хырын аштай бээрге,

Кымга чаннанып, диленир боор.
Төрзэн Тывам оглу болгаш,
Төрзэннерниң арнын орта
Чидиг дылым шийткен сөзү
Чилииңерже сиңнип кирзин!

Сарыг-оол САНЧЫ.

ЭРИГ БААРЛЫГ ХЕРЭЭЖЕНГЕ

Кадын кыстың байырында
Каас-чараш бойдус оттуп,
Кавайда чаш төлүн ие
Камныг, оожум өпейлээңиз.

Аваларга, угбаларга,
Авыралдыг эңелерге,
Ажыл-иште уругларга
Ам бо хүнде мөгейип каал.

Чаштыг кыстың чавагазы
Часкы хүннүң херелинге
Чайынналып, херелденип,
Чаагымны суйбай каапты.

Магаданчыг часкы хүнде
Мактал база йөрээл сөстү
Маңаа бо хүн сөңнекседим,
Март сес-биле дээди байыр.

Эштеримге, дуңмаларга,
Эрес-кежээ кенээттерге,
Эриг баарлыг херээженге
Эр-ле чондан изиг байыр!

А. КУУЛАР.

ЭЭРБЕК СУУРУМ

Эне-Сайның эринде,
Ээрбек хемниң аксында
Эргеленип өскөн черим
Ээрбек суурум эргим-не ийин.

Эзреминде кадыргызы
Эжеш-эжеш эдержипкен
Эжиндирип ойнай бээрге,
Эргеленип, тааланчыг.

Аргазында аңы-меңи
Аяң сыңмас ояттап чоруур,

Март 8-биле

Сөзү Мая ОНДАРНЫЫ. Аялгасы Аңгы-оол ХЕРТЕКТИИ

Частың болгаш чалыткалдың,
Чаартылганың өөрүшкүнүң
Байырланчыг, хөглексенчиг
Марттың сезтиң хүнү-биле!

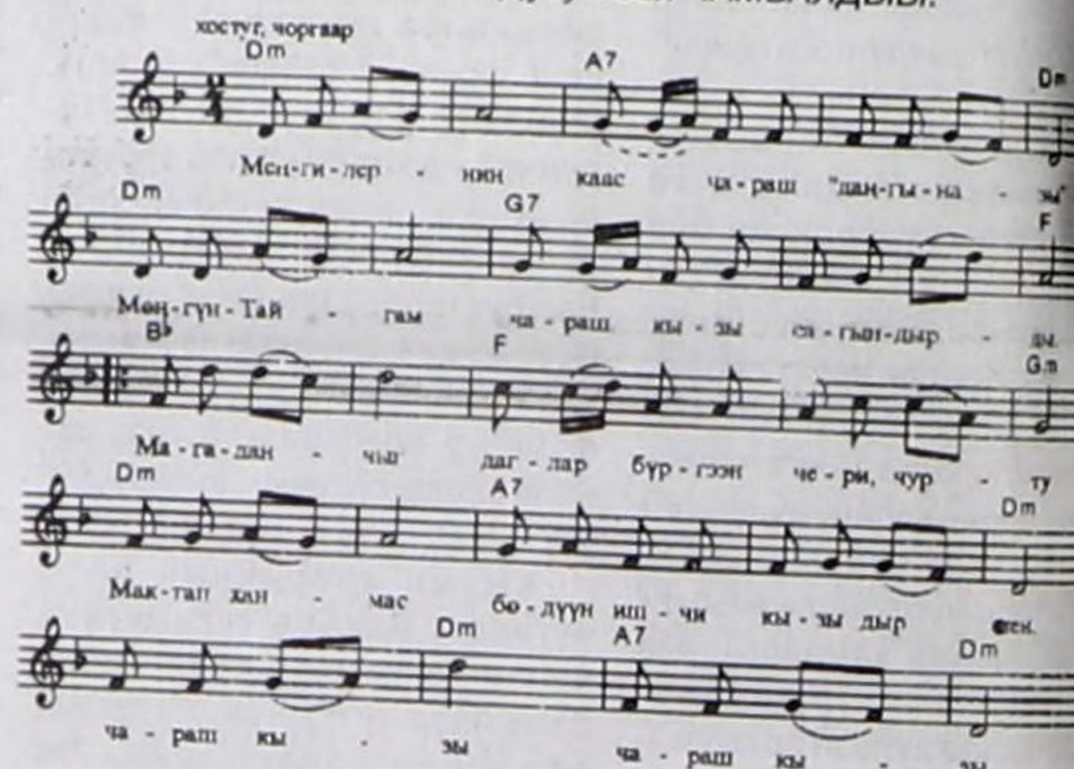
Кырган-ава, даай-ава,
Кыстарыңга, уйнуттарга,
Кадазыңга, кудазыңга
Кат-иезинге, күүйүңге.

Аваларга, кунчууларга,
Ааттыңан хензиг чашка,
Угбаларга, дуңмаларга,
Уругларның энезинге.

Кенээттерге, чуржааттарга,
Херээженге, кадайыңга,
Чөңгелерге, кадыннарга
Чечек тутсуп бараалганаң.

Мөңгүн-Тайга чараш кызы

Сөзү, аялгасы Дугул-оол ЧАМБАЛДЫЫ.

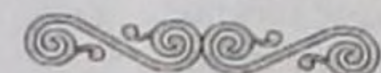

Мөңгилерниң каас чараш "даңгыназы"
Мөңгүн-Тайгам чараш кызы сагындырды.
Магаданчыг даглар бүргзэн черим-чуртум
Мактап ханмас бөдүүн ишчи кызы-дыр сен.

Хаттыг шуурган улай улуп, хадыза-даа,
Хая-дашта чуңма, те дег, хостуг, чоргаар,
Хүндүлээчел, сеткили ак, оожум-топтук,
Хүлүмзүрзэн Мөңгүн-Тайгам чараш кызы.

Соок хардан меңги доштан үнүп келир
Сарыг-кызыл меңги чечээ меңээ эргим.
Сеткилимни чылыктырып, чылыдып кээр,
Сергек хөөннүг Мөңгүн-Тайгам чараш кызы.

Чайгаар бүткен чурумалдыг Тывавыста
Чараш чаңныг кандыг кыстар бисте чок дээр!
Четтинчипкеш, кады-кожа чурттаксаарым
Черим-чуртум Мөңгүн-Тайгам чараш кызы.

Аалдарның сүрүң малы
Агы-каңгы ойдун ойттаан.

Өгбелерим угун уктап,
Өөрлөш малды малдап чор мен.
Салгалдарым база мен дег,
Санап четпес малдыг болзун!

Лидия ПИЧИ-ООЛ.

КЕЛИН

Кээри-баары берге-даа бол,
Хемчик черден шыырак улус
Хеймер кызын айтыргаштын
Келин кылдыр алгаш барган.

Кудалары сөңнеп сунган
Курут чиггеш, ишти изип,
Тожу чурттуг ол бир үрен
Тоолун ыдып орган дижир.

— Ховар чөмзиг кодан, тоолай
Хоюг мүнүн аартаар уруум
Кажаада хой сазыг мүнүн
Канчап ижип олур ирги...

Олег МИЖИТ-ООЛ.

ТӨӨГҮНҮҢ ТУРАСКААЛЫ НЕМЕШКЕН

19-та В.М. Халилов аттыг күрүнө филармониязын болушкун эрткен. Ол чүл филармонияның турар оран-бейи регион чергелиг төөгүнүң аалы дээрзин бадыткап турар иалдыг самбыраның байырлыг аязын төөгүнүң тураскаалы доктаадыр саналды оң ди-И.Т. Дулуш болгаш оонудуртуп коллективи идип үндүрерге, Чазаа болгаш ТР-ниң Культура деткээн.

Ырлыг аядыышкынга ТР-ниң Даргазының оралакчызы Амба-Хуурак, ТР-ниң культура А.К. Тамдын олар киришкен. Чазааның чанында Үрер хөгжүм ийиниң байырымныг үделгези-биле мыыраның ак көжегезин ажиткан.

Чыылганнарга байыр чедирип сөс алгаш, Анатолий Партизанович мынчаар чугаалаан:

— Кайгамчыктыг болушкунда киржип турар улус-тур бис. Бо бажың Тываның культура болгаш уран чүүлчү амыдыралыга балалбас исти арттырган. Россия Федерациязының Президентизиниң өзүп олар салгалдың патриотчу кижизидилгезинче, мындыг төөгүлүг уjur-уткалыг черлерни, бажыңнарны тураскаалга арттырып турар болганда, бистер, Тываның чону, база ону деткип, хоорай, суурларывыстың девискээринде турар черлерни кичээнгейге ап, ону келир салгалдарга дамчыдып, камнап арттырар уjurлуг бис. Ынчангаш бөгүн бо бажың төөгүнүң тураскаалы дээрзин бадыткап турар тускай самбыраның байырлыг аядыышкынында турары-выс бо-дур. Мындыг болушкуннар өзүп

орар салгалдарның патриотчу кижизидилгезинге, төрзүн чуртунуң төөгүзүңге камныг болурунга кижизидери чугаажок.

Шынап-ла, кайгамчык бажыңның баарында турарывыс бо-дур. Бодап көрүңер даан, бо эргинни артап кымнар мынаар кирип турбаан дээр. Тываның улустуң болгаш хоочун алдарлыг артистери, бо бажың хөгжүм-шии театры турда, шупту маңаа кээп ажилдап турганнар болгай. Олар Тываның культурулуг болгаш уран чүүлчү амыдыралын байлаакшыдып, сай-зырадып, салгалдарына ону дамчыдып арттырган. Бистер база бо бүгүнү, бо ат-сурагылыг бажыңны салгалдарывыска камнап арттырар уjurлуг бис.

Бо бажыңче кирип олура, кижү бүрүзү аңаа мөгөөр уjurлуг, оода-ла иштиги сагыш-сеткилинде мөгөйип каары чугу-ла. Шынап-ла, алдарлыг өгбелеривисти сактып келгеш, мөгөйбес аргажок.

Төөгүнүң тураскаалы кылдыр арттырар санал-оналын илереткен эгелекчилерге, күрүнө филармониязының удуртулгазынга өөрүп четтиргенивисти илередилиңер. Улуу-биле четтирдивис! — деп, ол байыр чедирген сөзүн доосту.

ТР-ниң культура сайыды Алдар

Тамдын база байыр чедирешкинине катчып, РФ-тиң Культура яамызының болгаш РФ-тиң шериг-төөгү ниитилелиниң деткимчезин онзаап демдеглевишаан, филармонияның коллективинге байыр чедирди.

В.М. Халилов аттыг Тываның күрүнө филармониязының директору Игорь Дулуш сөс алгаш, 1943 чылдың май 20-де моон эки турачы танкчыларны үдеп чорутканын, ол-ла чылдың сентябрь 2-де эки турачы аъттыг эскадрону Ада-чурттуң Улуг дайынының фронтуларынче үдзүн төөгүнү сактып чугаалады.

Бөгүн бо байырлалда Тываның Чазааның чанында үрер хөгжүм оркестри мында ойнап турары улуг уjur-уткалыг, чүге дизе маңаа ТАР-ның аъттыг шериниң оркестри база ойнап турган дээрзин сагындырып, салгалдарның харылзаазы үзүлбээнин, бөгүн бо үрер хөгжүм оркестри өгбелериниң ажил-хө-рзүн төлөтпү-биле уламчылап турарын чоргаарал-биле демдеглээн.

Үрер хөгжүмнүң диңмиттиг үделгези-биле байырлап езулалы доозулган.

Светлана БАЛЧЫР.

ШЫДЫРААЧЫ МОСКВАЧЫЛАР

Чылдың март 16-да РГСУ-га Россияның күрүнениң университетинге Москва хоорайның күрүнениң организациларының аразына спартакиада еңнелге эрткен. Шыдыраа маргылдаазына 16 киришкен. Бир командада-ла 3 эр, 1 херээжен наарының дүрүмү — шыдыраачы 5 минута база 3 иштинде удурланыкчызын уткан турар уjurлуг. Москва хоорайда Совет Эвилелиниң Маадыры С.В. Иванов аттыг № 1236 школада шыдыраа башкылап турар 50 спартакиадага кириштим. Ажилдап турар школа-директорнун дужаалы чокта маргылдааже киирбес,

сагыыр чурумун хажытпадылар. Шупту 5 тур болду. Аа кончуг чидиг демиселге эрткениниң түңнелинде команда ниитизи-биле 11,5 санныг болуп, VI дугаар дайыс. Команданың чаңгыс-ла кыс кежигүнү мен бот уjurлуг 5 сандан чүгле чаңгыс аштырышкынныг, ап, тиелелгелиг болдум. Командавыстың капитаны: чылдаазына көөрдө, ушчок бурунгаар базым кылды-ыс кыс шыдыраачывыс эң хей тиелелгелиг болган» дыка амырадым. Шаңналга чүгле 1, 2, 3 дугаар чер мандалар төлөпиг болза-даа, бис 16 команданың лээш, алдыгы чер алганывыска өөрүп, ам-даа эки-геш, келир чылын оон-даа артык ойнаарывысты бот-ыска аашкындывыс.

Зоя ДОНГАК,
шыдыраачы, аспирант.

Чылдың-на Шагаа бетинде кешпи Лобсанг Тхуптенг башкы үнүп турар чылдың дугайында тодаргай тайылбырны берип турган. Бо чылын Шагаа үнер бетинде кешпи башкы сургак-чылап чоруй барган, ынчангаш бо удаада Шагаа материалын белеткеп шыдавайн барган бис. Бичии орай-даа болза, үнүп келген Хаван чылының дугайында тайылбырны бээрин диледивис.

Сарыг шажынның астрология болгаш тибет медицина институттан үндүрген календарында «Чер хаван чылы» кандыг болурул?

Хаван чылының Чуда деп бирги айының бирги чаазындан эгелеп, Гьелда деп он ийги айының 30-ги чаазына чедир, григориан календарь-биле болза, 2019 чылдың февраль 5-тен эгелеп, 2020 чылдың февраль 23-ке чедир сагып чоруур чүүлдерни сарыг шажынның астрология эртемине үндөзилеп бижээн.

Делегейниң дагылыг черлеринге ниити байдал тайың-даа болза, аарыг-хамчык болгаш дайын-чаа, таарымча чок күштүг чөрүлдээлиг байдалдан бодунуң төрзүн черинден көжүп чоруур таварылгалар туруп болур. Ынчангаш кижү бүрүзү, өг-бүлө бүрүзү кайы-даа таладан амыр-тайың дээш дыка серемчилелдиг болур уjurлуг деп турар. Ниити үнүш дүжүт, кат-чимис, ногаа аймаа, оът-сиген дириг амытаннарның күзеп чорууру дег элбек болур. Бо чыл дириг амытаннар болгаш кижилерге халдавырлыг аарыгдан айыыл туруп болур. Ынчангаш кайы хамаанчок аш-чем чивес болза эки.

Дагларда чурттап чоруур тараачын болгаш малчын өг-бүлелерге серемчилелдиг болуру чугула, чүге дизе бо чылын улуг харлыг болгаш күштүг хаттыг чыл болур. Күзүн долу дүжер айыыл туруп болур.

Хаван чылы кандыг болурул?

агыйыңа таарымчалыг. Мал-маганга аар берге чыл деп санадыр. Аныктарга ниитизи-биле берге чыл болгаш, ажи-төл эвээш бодараар. Бо чылын херээжен улустарга далаштыг, дүвүренчиг болур, а эр улустарга оожум чыл болурун чурагайда бижээн.

Тывага хамаарыштыр алырга, чон сарыг шажын-чүдүлгези-биле тудуш чаагай чаңчылдарны сагы-вышаан, ылаңгыя даглар болгаш хөлдер суг бажы, хемнерни сурда бижээни эзугаар дагыыр эзулалдарны албан эрттирип, Будда бурганның авыралын дилеп, чүдүп сүзүлгээр.

Чылы кирип турар үеде, чижээлээрге, хаван чылында төрүттүнген чаш кижү он үш харлыг турда, чылы кирип турар деп санаар. Бир эвес буддизмниң астрологиязын бодунуң амыдыралына хамаарыштыр шын билип алыксап турар болза, григориан календарь-биле эвес, албан сарыг шажынның чурагай календарының аайы-биле санаар уjurлуг. Чылдың чамдык үелерин «кара ай» деп бижип турар. Ылаңгыя, бо чылдың сарыг шажынның ай календары-биле алыр болза, Нонда — бешки айының 1-ги чаазындан 30-ги чаазына чедир, григориан календарь-биле июль айының 3-тен август 1-ге чедир кара ай. Гьелда — он ийги айының 1-ги чаазындан, григориан календарь-биле 2020 чылдың январь 25-тен февраль 23-ке чедир кара ай таваржып турар. Аргалыг болза, кара айларда куда-дой эрттирер, келин айтырар, чаш кижиниң доюн эрттирер, чаа бажың тудуп эгелээр, чаа бажыңче көжүп кирер, чаа садыг аядар, чаа ажил эгелээр дээн ажил-херектерни чылдың

кара айларында болгаш кара хүннеринде кылбазын сагып чорууру чугула. Чүге дизе төөгүдөн бээр сарыг шажын непереп чораан черлерге Тыва, Индия, Непал, Бутан, Төвүт, Кыдат, Моол чуртунга бурунгу шагда өгбелер ону шыңгызы-биле сеткилинден сагып чораан. Оң кол утказы мындыг. Амгы үеде ышкаш, куда-дойну чалаткан кижилерниң хостуг, шөлзүн үезинге таарыштыр эрттирбес чораан. Эң-не кол чүүл өртемчейге чаа амыдырал тудуп чоруур анык чараш өг-бүлелерниң назы-хары улгаткыже чедир амыдыралына мугулай чорук болгаш дүмбей чоруктуң хай-бачыттары турбазын, кезээде оруу ак, амыдыралы эки түңнелдерлиг болзун дээш, бурунгаар көрүп бодааш, таарымчалыг эки үени манап алгаш эрттирип турган. Кара айларда, кара хүннерде найыр дой эрттирбес турган. Чамдык улустар «Үе бүрүзүнде ыт чылы, ыт айында куда эрттирип болбас» — деп диңмирээшкин ышкаш коргудуп, чигзинишкин тургузар. Ол дээр-ге хөлүн эрттир хөөредип каан чүүл-дүр. Чон база эмин эрттир чараш чугаага болгаш бүзүренчиг кылдыр хөөредип чугаалаан чүүлдерге алыспас болза эки. Албан шинчилел турар уjurлуг. Үеге хамаарыштыр эзулуг сагыыр болза, кара чыл, кара айлар, кара хүннер албан чыл бүрүзүнде шинчилеп санап кааш, чыл бүрүзүнде сарыг шажынның календарында чылдың иштинде кайы үеде чүнү кылып болур, кылып болбазын бижип каанын үнелеп сагып чоруур болза эки.

Сергей ХЕРТЕК,
хоочун журналист
чугаалашкан.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Байыр чедиришкени

Чогаалчывыт Шаңгыр Монгуш

Чогум черле бүзүрөлдиг.

«Шын» солунга материалды

Ша-даа четпес бөлөткөптөр.

Чоннуң дылын чеченчиткен чогаалчывыт

делгөрезин!

Бистиң коллегавыт, «Шын» солуннуң ниитилел-политиктиг килдизиниң эргелекчизи Шаңгыр-оол Монгуш-евич СУВАҢГА Тываның улустуң чогаалчызы бедик атты

тывысканы-биле солуннуң ажилдакчыларының мурнундан болгаш хөй санныг номчукчуларының мурнундан изиг байыр чедирбишаан, улуг өөрүшкүзүн үлежи, чогаалдыкчы чедишкенин, аас-кежикти, быжыг кадыкшылды күзөдивис!

«Шын» солуннуң коллективи.

Өскерилгелерни кириген

Пенсияны томуйлаар болгаш төлөп бээр айтырыглар талазы-биле федералдыг хоойлужудулгага дүүштүр норма чурум кириер сорулга-биле, «Күш-ажылдың хоочуннарынга, тылдың ажил-ишчилеринге, политиктиг репрессиялардан когараан деп санаттыргаш, агарткан кижилерге болгаш политиктиг репрессиялардан когараан деп санаттыргаш, агарткан кижилерниң өг-бүлезиниң кежигүннеринге чарыгдалдарының чамдызын эгидип төлээр аңгы социал деткимче хемчеглерни хандырып бээр-биле ай санында акша төлөвирни бээр чурумунга болгаш негелделеринге өскерилгелерни кириериниң дугайында» Тыва Республиканың 2019 чылдың январь 28-те №36 доктаалын бадылаан.

Оон мурнунда чылдарда күш-ажылдың хоочуннарынга, оларның ажилдавайн барганындан хамаарылга чокка, 2013 чылдың декабрь 28-те үнген «Камгаладылга пенсияларының дугайында» Федералдыг хоойлуга №400-ФХ дүүштүр, оларга пенсия томуйлаан үеден эгелээш, акша төлөвирлерни берип турган.

2019 чылда Тыва Республиканың 2019 чылдың январь 28-те үндүрген №36 доктаалын хүлээп алган, ол доктаалдың 3.1 биле 13 пункттарында дараазында өскерилгелерни кириген:

– 3.1 пунктта «Камгаладылга пенсияларының дугайында» 2013 чылдың декабрь 28-те үнген Федералдыг хоойлуга №400-ФХ дүүштүр, оларның ажилдавайн барганындан хамаарылга чокка» деп сөстөрни «оларның назыны херээжен кижиниң 50 хар болгаш эр кижиниң 55 хар чедө бергени» деп сөстөр-биле солаан.

Пенсия хоойлужудулгазының өскерилгени-биле кайы-даа пенсияны томуйлаарынга чедир 5 чылдан хөй эвес үе арткан, күш-ажылдың хоочуну деп аттыг болгаш пенсия үнер назыны элек улустарга, амгы үениң пенсионерлери-биле дең чиигелделерлиг болур. Пенсиялаар назы-харны кызыгаарлааны күш-ажылдың хоочунуң социалдыг байдалына багай салдарлыг болбайн турарын илередип турары ол.

Оон мурнунда күш-ажылдың хоочуннарынга айыттырган төлөвирни тыпсып турда, оларга пенсия томуйлаанының дугайында шынзылганы немей дужаар турган. Күш-ажылдың хоочуннарының назыны херээжен кижиниң 50 хар болгаш эр кижиниң 55 хар чедө бергени-биле «Камгаладылга пенсияларының дугайында» 2013 чылдың декабрь 28-те үнген Федералдыг хоойлуга №400-ФХ дүүштүр пенсияны томуйлаарынга болгаш төлөп бээринге ындыг шынзылганы дужаавас.

1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип турган хоочуннары чурттаар оран-сава-биле хандыларының дугайында

2008 чылдың май 7-де Россия Федерациязының Президентизиниң «1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип турган хоочуннары чурттаар оран-сава-биле хандыларының дугайында» 714 дугаарлыг доктаалы, «Хоочуннар дугайында» Федералдыг хоойлунуң, 2010 чылдың ноябрь 19-та үнген «Хоочуннары чурттаар оран-сава-биле хандыларының дугайында» ВХ-1 64 дугаарлыг Тыва Республиканың 110 дугаар хоойлузу 2013 чылдың февраль 22-де «Хоочуннарга, инвалидтерге, оларның өг-бүлезинге, инвалид уругларлыг өг-бүлелерни чурттаар оран-сава-биле хандылары болгаш чурттап оран оран-савазының байдалын экижидери-биле социал деткимче-ни хандылар хемчеглериниң чуруму дугайында» доктаалдары езугаар 1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип чораан хоочуннар болгаш инвалидтеринге социал деткимче хемчеглерин боттандырып, чурттаар оран-сава садып алыры-биле фе-

дералдыг бюджеттен чаңгыс катап удаа акша төлөвирин санап бээр.

2008 чылдың май 7-де Россия Федерациязының Президентизиниң 714 дугаарлыг айтышкынының күүселдезиниң хуусаазында үстүндө айыткан доктаалдарга хамаарыштыр акшаландырышкынының ниити түңү – 207 327,8 муң рубль болган база 1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип чораан 208 хоочун, чок апарган хоочуннарының өг-бүлезиниң кежигүннери чурттаар оран-сава-биле хандырылганнар.

2019 чылдың март 1-ниң көрүзүглери-биле алырга, 1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип чораан хоочуннар база чок апарган хоочуннарының өг-бүлезиниң кежигүннери чурттап оран оран-савазын экижидери негеттинип турар кижилер учетта турбааны илерээн.

1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип чораан шупту хоочуннар чурттаар оран-сава-биле хандырылган.

Март 24 — Бүгү-делегейниң туберкулёзка удур хүн

2019 чылдың март 22-де Кызыл хоорайның төвүндө Арбат шөлүңге «Кадык мага-боттуң сеткил соруу серге» деп Бүгү-делегейниң туберкулёзка удур акция болуп эртер.

Март 18-тен 22-ге чедир чонга флюорографтыг хыналдалар эртип, анализтер дужаап алыры-биле Ажык эжи-тер хүннери республиканың бүгү-ле эмнелгелеринге база Туберкулёзка удур диспансеринге болуп эртер. Ол ышкаш хоорай болгаш кожууннар төптеринге фтизиатр эмчилер консультацияларны эрттирер.

Март 18-те флюоро шинчилгези эртер дээн күзелдиг кижилер үзүшү немей ийи кижини эдертип эккээр болза белекти алып.

Март 20-ден 22-ге чедир Туберкулёзка удур диспансерге «Изиг шугум» телефоннары ажилдаар.

Харылзажыр телефоннары: 6-33-82, 6-33-62.

солуннуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 13900 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 4600

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар К.К. Монгуш.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35.

Кол редакторнуң оралакчызының

хүлээлгезин күүседип турар М.О. Ондар — 2-17-91.

Секретарь (А.К. Куулар) — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.

Реклама, чарлал килдизи (С.С. Кужугет) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Ниитилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар (редактору Ш.М. Суван).

Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Д. Түлүш,

корр. Ш.Н. Ховалыг).

Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).

Очулга (редактору А.К. Ооржак, Р.Д. Демчик, А.А. Лагбы).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.

Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40101810900000010001
УФК по Республике Тыва (ГАОУ РТ «Редакция
газеты «Шын» ЛСЧ 30126174260)
БИК 049304001 ИНН 1701008465
КПП 170101001

Отделение — НБ Республика Тыва, г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-

лары болгаш массалыг коммуникация-

лар өдүрүңгө хайгаарал талазы-биле

федералдыг албанын Тыва Республика

талазы-биле эргелели «Шын» солуну

2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн.

Хөрөңгелдиндугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» КХН-ге парлаан.
(Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлааттыг материалдарның ав-
торларының бодалдары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш
еске-даа фактылары, дынадыглары дээш авторлар
боттары харылзаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,

организацияларга — 31730

Солун неделяда үш катап үнер.

Хемчээли 3 парлаар ама.

Номерни парлаггаже дужааганы:

график езугаар — 18.00, херек кырында — 17.00.

Солун келбейн барганда, 2-18-10 телефоннары дугаар.